

Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája I.

Mindennapi
Filozófia

Bevezetés

Bevezető *A tiszta ész kritikájához*

Kant célkitűzése

A tiszta ész kritikájának fő célkitűzése az, hogy bemutassa az emberi megismerőképesség működési elveit, és ebből következtetéseket vonhasson le arra nézve, hogy milyen ismeretekre tehetünk egyáltalán szert. Kant úgy látja, hogy a tradicionális metafizikai kérdések (a világ végtelensége, a szabadság problémája, Isten léte vagy nemléte) túlmerészkednek az emberi megismerőképesség határain, de ezt csak annak fényében lehet belátni, hogy a megismerőképességünk végső soron arra van „tervezve”, hogy a lehetséges érzéki tapasztalatra vonatkozó állításokat, ítéleteket hozzon. A klasszikus metafizikai kérdések ellenben olyanok, amelyek már nem dönthetők el a tapasztalat segítségével, ezért bizonyulnak illegitimnek.

Ennek legfőbb oka Kant szerint az, hogy a világ legalapvetőbb szerkezetére vonatkozó elvek és fogalmak valójában nem a világhoz önmagához tartoznak (Kant szóhasználatával ekkor, mint *magánvaló* dolgot tekintenénk), hanem ahhoz, ahogy a világ a mi számunkra megjelenik. Az alapvető metafizikai elvek valójában a megismerés elvei és csak a lehetséges tapasztalatra érvényesek, nem vonatkoztathatók a dolgokra, ahogyan magukban vannak, a megismeréstől függetlenül.

A téma kanti felosztása

A tiszta ész kritikáját ebből a szempontból két részre oszthatjuk, ami azonban nem követi Kant fejezeti beosztását: az első rész, amelyben Kant bemutatja a megismerőképesség rendszerét, a másodikban pedig kritizálja a tradicionális metafizikai bizonyításokat. A megismerőképesség két részre oszlik: érzékelésre és gondolkodásra. Kant a *receptivitás*(illetve *szemlélet*) és *spontaneitás*(*fogalomalkotás*) néven is említi őket. A kettő szétválasztása csak elvi, egymás nélkül valójában nem szolgáltatnak ismeretet, erre utal a híres mondás: „Tartalom nélkül üres a gondolat, fogalom nélkül vak a szemlélet”¹. Ennek az is az oka, hogy a fogalmak csak azáltal nyernek tartalmat, hogy lehetséges érzéki benyomásokat rendelnek maguk alá. A fogalmakból épülnek fel az ítéletek (ahhoz hasonlóan, ahogyan a szavakból a mondatok), amelyek végső soron az ismeret hordozói.

A transzcendentális esztétika a szemlélet képességéről szól, míg a transzcendentális logika a fogalomalkotási és ítéletalkotó képességünkről.

¹A tiszta ész kritikája B75

Érdeemes észben tartani, hogy Kant az *érzékelés (szemlélet,)* értelem és ész szavakat nem hétköznapi módon használja, hanem saját megismerés-modelljének egyes alfunkcióinak neveiként. Az *érzékelés* nyers benyomásokkal szolgál számunkra, az *értelem* az egyes nyers benyomásokat összekapcsolja fogalmakban és ítéletekben, az *ész* pedig az ítéletek közötti viszonyokat állapítja meg és igyekszik minél általánosabb elvek alá foglalni az ítéleteket, összehangolni és összefoglalni összes ismeretünket. Az *ész* ilyen értelemben Kant szerint a feltétlen (abszolút, végső) ismeretek felé törekszik, de egy ponton túl fog szaladni a lehetséges tapasztalat határain – ebből erednek a metafizikai látszatproblémák (az ész dialektikus ellentmondásai).

Jegyzet²

Bevezetés(B1-B30)

I. A tiszta és empirikus ismeretek különbségéről

A *priori* ismereteknek nevezi Kant az olyan ismeretet, amelynek forrása nem a tapasztalat. A tapasztalattól származó ismereteket *a posteriori*, vagy *empirikus* ismereteknek nevezi. A második bekezdésben található magyarázat szerint azt, hogy valamilyen ismeret ne a tapasztalattól származzon, csakis úgy lehetséges, hogy „tulajdon megismerőkéességünk önmagából teszi hozzá”.

II. Birtokunkban vannak bizonyos a priori ismeretek, s még a közönséges értelem sincs soha meg nélkülük

1. bekezdés

Kant szerint a *szükségszerűséget* magukban foglaló ítéletek (például, hogy egy háromszög belső szögeinek összege szükségszerűen 180°) mindig *a prioriak*, azaz tapasztalattól függetlenül igazak. Ennek az az oka, hogy a tapasztalat mindig csak azt mutatja meg számunkra, hogy egy dolog így és így van, de azt soha nem mondja meg, hogy nem is lehet másképpen. Próbáljuk csak meg arra hivatkozva igazolni a háromszöges tételünk igazságát, hogy akárhány háromszöget vizsgáltunk meg eddig, annak a belső szögeinek az összege eddig mindegyiknek 180° volt. Kant szerint az ilyen *induktív* eljárásból semmi nem következik arra nézve, hogy mi a helyzet azokkal a háromszögekkel, amelyeket eddig nem vizsgáltunk. Márpedig a matematikai tétel igazságát egyszer és mindenkorra az *összes* háromszögre érvényesen és kivételt nem tűrően láttuk be! El nem tudjuk képzelni (legalábbis az euklideszi geometria értelmében³), hogy máshogy legyen. Ezért Kant szerint e tétel igazolásához valamilyen *tapasztalattól független* forrásra kell támaszkodnunk. Mint látni fogjuk, ezt Kant

²Ahol külön nem jelzem, ott az idézetek az adott fejezetből valók

³Kant idején még nem voltak ismertek az úgynevezett nem-euklideszi geometriák, amelyek bizonyos más axiómákból indulnak ki, és megengedik olyan bizarr háromszögek létezését, amelyek belső szögeinek összege több vagy kevesebb is lehet 180 foknál. Kant úgy vélte, hogy a geometria csakis euklideszi lehet és az ilyen háromszögeket eleve kizártnak tekintette. L. a következő fejezeteket.

úgy oldja meg, hogy a szemléletnek bizonyos előre meghatározott formája van: a tér és az idő, amely a megismerőkéességünk „előre huzalozott” részét képezi.

(Ezt a következő metaforával lehet megvilágítani: A gépezeteknek is van egyfajta működési elvük, amely meghatározza, hogy milyen műveleteket tudnak megvalósítani. Egy digitális fényképezőgépnek lehet mondjuk 1200x1600 pixel felbontása, és ha ezt tudom, akkor még mielőtt egyetlen képet is készítettem volna, már előre tudom, hogy egyetlen kép amelyet ezzel a géppel készítek nem lesz ennél jobb minőségű. Az emberi érzékelőkéesség olyan, hogy benyomásai a tér és idő meghatározott formáiban fognak megjelenni. Az emberi megismerőkéességgel viszont az a különös helyzet áll fenn, hogy mivel ezzel ismerünk meg, fogunk fel bármit, nem tudjuk felfogni milyen lenne másként felfogni. Kant megemlíti azt a lehetőséget, hogy létezhetnek más megismerőkéességgel rendelkező lények, de ezek szempontját sosem fogjuk megérteni⁴)

„Ha tehát, *először is*, olyan tételre bukkanunk, melyet szükségszerű voltaival együtt gondolunk el, akkor ez a tétel *a priori* ítélet; [...] Másodszor, a tapasztalat soha nem kölcsönöz ítéleteinek igazi vagy szigorú általánosságot, hanem mindig csak feltételes és viszonylagos (indukcióból merített) általánossággal ruházza fel őket...”

„A szükségszerűség és szigorú általánosság tehát biztos ismervei az *a priori* ismereteknek”

2. bekezdés

„Könnyűszerrel kimutatható, hogy az emberi megismerésben valóban előfordulnak efféle [...] ítéletek.”

Kant úgy véli, hogy ilyen *a priori* ismeretek a matematikai állítások, illetve bizonyos a világ legalapvetőbb struktúráival, mint például az oksági viszonytal kapcsolatos ismeretek. Itt egyelőre itt még nem tudjuk meg az okot, nevezetesen azt, hogy ezek a megismerőkéességbe vannak „bedrótozva”.

„Ilyen példa lehet az a tétel, mely szerint minden változásnak szükségképp oka van...” – Kant úgy véli, hogy nem tudjuk a világban végbement eseményeket anélkül elgondolni, hogy ne tételeznénk fel, hogy volt valami, ami kiváltotta, okozta azt.

„... e fogalom teljességgel veszendőbe menne, ha Hume módján egy későbbi és egy korábbi esemény gyakori társulásából [...] kívánnók levezetni” Hume szerint az ok *fogalma* nem jelent mást, mint bizonyos eseménytípusok *ideájának* gyakori egymásra következéséből fakadó *megszokást*. Ezt leginkább amiatt gondolta így, mert következetes empirista igyekezett lenni, és minden ismeretünket a tapasztalatból származó ideákra akart visszavezetni – illetve az ideák elméleti összehasonlítása által meghatározható viszonyokra. Pusztán önmagukban az ok (például a szikra) és okozat (a robbanás) ideája nem vezet a közöttük lévő

⁴Vö. B43. „[...] képtelenek vagyunk megítélni, hogy más gondolkodó lények szemlélete ugyanazon feltételekhez kötődik-e, melyek a mi szemléletünknek határt szabnak...”

kauzális kapcsolat belátásához. Ezért ahol az okság fogalmát alkalmazzuk, ott igazából nem mást értünk, mint, hogy az ok eseménytípus (szikrák bizonyos körülmények között) mindaddig nagyon gyakran együtt járt az okozat eseménytípusokkal (robbanásokkal), és az aktuális konkrét szikra esetében is várjuk, hogy robbanás következzen be⁵.

Kant sem állítja, hogy egy konkrét esetben szükségszerű volt, hogy egy konkrét robbanás bekövetkezzen. Amit szükségszerűnek tart, azok olyan állítások, mint, hogy „szükségszerű, hogy minden eseménynek oka van” vagy mondjuk „ha *adott*, hogy egy A eseményről azt gondoljuk, hogy B oka, akkor szükségszerű, hogy A előbb van, mint B”⁶ illetve „ha *adott*, hogy egy A eseményről azt gondoljuk, hogy B oka akkor, ha A bekövetkezett, szükségszerű hogy B is bekövetkezzen”⁷.

„Ezen elvek nélkül nem lehetséges tapasztalat” – mégpedig azért mert az ilyen elvek, a matematikai illetve az okság természetéről szóló elvek, a tapasztalat szervezőelveiként funkcionálnak.

„Ám nemcsak az ítéletek, hanem már a fogalmak némelyikéről is kimutatható, hogy *a priori* eredetű” A tapasztalat szervezőelvei bizonyos fogalmak alkalmazási szabályait is megadják, így az elvekkel együtt fogalmak is adottak lesznek. Többek között ilyen fogalmak lesznek az úgynevezett *kategóriák* (mint például az okság fogalma).

III. A filozófiának szüksége van valamilyen tudományra, mely minden a priori ismeret lehetőségét, elveit és körét meghatározza

1. bekezdés

„némely ismeretünk minden lehetséges tapasztalat tartományát elhagyja” – A tapasztalat említett szervezőelvei csak a tapasztalatra alkalmazva nyernek értelmet, ha a tapasztalaton túlfutva is szeretnénk alkalmazni őket, akkor tévkövetkeztetésekre jutunk. Ekkor már túl a tapasztalat világán, a világra mint magánvaló dologra akarjuk alkalmazni (illegitim módon) a szervezőelveket.

2. bekezdés

„a tiszta észnek e megkerülhetetlen feladatai: *Isten, szabadság és halhatatlanság*” – mindegyik visszaköszön majd a Transzcendentális dialektikában, illetve *A gyakorlati ész kritikájában*, ahol Kant az erkölcs szempontjából legitimálni fogja őket. Megismerés ugyan nem lehetséges velük kapcsolatban, de gyakorlati, erkölcsi szempontból az ész posztulátumai lesznek. Vö. „Korlátoznom kellett a tudást, hogy a hit számára helyet nyerjek”⁸

⁵vö. Huoranszki : *Modern metafizika*, Okság
(<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/modern-metafizika/ch04.html>)

⁶Vö. B 237 „... meg van határozva az [...] észleletek egymásutánjának rendje...”

⁷Vö. B 239 „...egy szabály alapján, tehát szükségszerű módon követ...”

⁸B XXX

„Eljárás módja kezdetben *dogmatikai*...” – A dogmatizmus a kritikai filozófiával van szembeállítva. A kritikai filozófia mielőtt bármivel kapcsolatban kijelentéseket tenne, tudás-igényt jelentene be, előbb megvizsgálja, hogy az emberi megismerőképesség alkalmas-e erre a feladatra, míg a dogmatikus nem.

3. bekezdés

„Csakhogy a matematika csupán addig a pontig foglalkozik tárgyaival és ismereteivel, ameddig ezek a szemléletben ábrázolhatók.” – erről fog szólni a Transzcendentális esztétika.

IV. Az analitikus és szintetikus ítéletek különbségéről

Az ítéletekről szóló kanti elmélet a *tradicionális* logika⁹ ítéletfelfogásán nyugszik. Eszerint egy ítélet elsősorban két fogalom, a *szubjektum* és *predikátum* összekapcsolásából áll (az összekötő „van”, a *kopula*, által. Például: „Immanuel [van] okos”. (A magyar megfelelőjében jelen időben hiányzik a kopula). Az ítélet pedig akkor igaz, ha a szubjektumfogalom extenziója – terjedelme, az általa jelölt dolgok halmaza – beleesik a predikátumfogalom extenziójába. Ezen felül a fogalmaknak tartalmuk is van, amik nagyjából azokat a kritériumokat jelentik, amelyek által a fogalom tárgyakra alkalmazódik. Hagyományosan úgy gondolták, hogy minél több kritériumot hordoz a tartalom, annál szűkebb az extenzió, annál inkább egy szűkebb halmazt jelöl. A legáltalánosabb, legtartalmatlanabb fogalmak – mint például a „létező” – bírnak a legtágabb terjedelemmel.

1. bekezdés

„Minden ítéletben, ahol egy szubjektum és egy predikátum viszonyát gondoljuk el ([...]), kétféle lehet ez a viszony. B a predikátum vagy A-hoz, a szubjektumhoz tartozik mint olyasvalami, ami (rejtve) benne foglaltatik A-ban...” – ezeket az ítéleteket Kant *analitikus* ítéleteknek nevezi. A bennefoglalást itt a „fogalom tartalma” értelmében kell tekinteni. Például az „agglegény” fogalma magában foglalja, a „férfi” fogalmát is, ezért triviális azt állítani, hogy minden agglegény férfi. Másik megfogalmazással „semmit sem tesznek hozzá a szubjektum fogalmához, hanem csupán elemzés útján felbontják a már (jóllehet zavarosan) benne gondolt részfogalmaira...”

A *szintetikus* ítéletek ezzel szemben olyanok, ahol a két összekapcsolt fogalom esetében egyik sem foglalja magában a másikat.

A „minden test kiterjedt” ítélet Kant szerint analitikus, mert *nem tudjuk elgondolni* a test fogalmát térbeli kiterjedés nélkül. Kant szerint test ugyanis nem tekinthető másnak, mint olyan valaminek, ami a térben foglal helyet. Ezzel szemben a súlyt már olyannak véli, amiről el tudjuk gondolni, hogy nem tartozik egy testhez. El tudunk gondolni súlytalanul lebegő testeket. Ez tehát szintetikus ítélet: „minden test súlyos”. Még, amennyiben tudományos kísérletekkel bebizonyítanánk, hogy csakugyan minden testre igaz, hogy súlyos, akkor sem lenne analitikus az ítélet, ugyanis, el tudtuk gondolni, hogy nem így van, következésképp a test fogalmának nem része a súly fogalma.

⁹Néhány terminológiai hasonlóság ellenére ez radikálisan különbözik számos tekintetben a modern formális logikától

2. bekezdés

„Minden tapasztalati ítélet mint olyan szintetikus.” Egy ítélet vagy analitikus vagy szintetikus, harmadik lehetőség nincs Kant szerint. Ezért elegendőnek véli mindezt úgy bizonyítani, hogy megmutatja: egyetlen tapasztalati ítélet sem analitikus.

Az analitikus ítéletek igazságát, azonban csupán a két fogalom szavatolja. Meg sem kell nézni a világot, a két fogalmat összehasonlítva látszik, hogy benne foglalja-e egyik a másikat, avagy sem.

Továbbá sokszor visszatérő pont Kant érvelésében, hogy az indukció probléma miatt (vö. 2. oldal) egyetlen szükségszerű ítélet sem lehet a tapasztalatra alapozott, márpedig az analitikus ítéleteket szükségszerűnek gondoljuk. Ez éppen azzal egyenlő, hogy nem tudjuk őket hamisnak elgondolni. Nem gondolhatjuk például, hogy „van olyan agglegény, amelyik nem férfi”.

Hogyan hozza létre viszont a tapasztalat a szintetikus kapcsolatot? Ez *A tiszta ész kritikájának* egyik központi problémája, és Kant főként a 15-27. §-okban tárgyalja ezt a kérdést, meglehetősen bonyolultan. Röviden úgy lehet összefoglalni, hogy a tapasztalat nem más, mint egymásra következő érzéki benyomások – *szemléletek* – sorozata. Az értelem feladata, hogy egységet és kapcsolatot vigyen ebbe a nyers egymásutániságba. Az értelem ezt mint fogalmak megalkotását és mint ítéletek elgondolását valósítja meg. Ezek az értelmi *műveletek, funkciók* alkotják a szemléletek közötti *szintéziseket*. Például, hogy egy „A szemlélet egy B szemlélettel oksági kapcsolatban van”, egy szintézis által előállított ítélet. Az ilyenek tehát esetleges ítéletek a tapasztalat alapján, *szintetikusak és empirikusak*.

Az első kiadás szövege

„... megismerésünk az analitikus ítéletekkel egyáltalán nem bővül...” – csak triviális ítéleteket tudunk megfogalmazni általuk, értelemszerűen mivel olyat állít a predikátum a szubjektumról, amelyet az amúgy is tartalmazott.

„szintetikus ítéletek esetén a szubjektum fogalmán kívül szükségem van még valami másra (X) is [...]. Ez semmi nehézséget nem okoz a tapasztalaton alapuló, avagy empirikus ítéletek esetén. Hisz ez az X a teljes tapasztalat a tárgyról [...].”

Kant itt meglehetősen homályosan utal valamiféle szükséges pluszra, ami nélkül egy szintetikus ítélet nem jöhet létre. A tapasztalat esetében nagyjából sejthető, hogy mire gondol: a tapasztalathoz szerzek tudomást bizonyos összefüggésekről a jelenségek között. A *szintetikus a priori* ítéleteknél viszont azt fogjuk látni, hogy magának a megismerőképességnek a működési mechanizmusai fogják megadni ezt a plusz összetevőt.

3. bekezdés

„Vegyük a következő tételt: »Mindennek, ami bekövetkezik oka van«”

„Ám az a priori szintetikus ítéletek esetében teljességgel híján vagyunk ennek a segédeszköznek [ti. a tapasztalatnak].”

Kant itt állítja elénk könyvének egyik központi problémáját: hogyan lehetségesek szintetikus a priori ítéletek? A kérdés eredetileg az, hogy miért tartjuk *szükségszerűen igaznak* az olyan állításokat, mint a „mindennek, ami

bekövetkezik, oka van” tételt? Kant szerint a baj az, hogy nem lehet *analitikus a priori* de *empirikus szintetikus* sem. Ezért végső soron csakis *a priori szintetikus* ítélet lehet. Az viszont komoly további kihívást jelent, hogy miként lehetségesek a priori és egyúttal mégis szintetikus ítéletek.

Lássuk először a kétféle járhatatlan utat:

1. a priori analitikus ítélet (mint pl. „Az agglegények nőtlenek.”) Ez pontosan azért igaz, és azért szükségszerűen igaz, mert az agglegény fogalom tartalma, magában foglalja a nőtlenség fogalmát is. Ez teljesítené a szükségszerűség kívánalmát, ebből a szempontból megoldást jelentene. Csakhogy Kant úgy véli, hogy ez az ítélet nem lehet már az ok fogalmába eleve belegondolt. Úgy véli, hogy el tudjuk gondolni az ok fogalmát az okozat fogalma nélkül: „Ám az ok fogalma teljességgel kívül esik ama fogalmon, és valami attól különbözőre utal [...]”

2. empirikus szintetikus ítélet. Ez megoldaná, hogy kapcsolódik össze két olyan fogalom, amelyek nem állnak abban a viszonyban, hogy az egyik teljességgel tartalmazná a másikat, viszont a tapasztalati ítéletek sohasem szükségszerűek.

A megfogalmazás némileg zavaró, azt is gondolhatnánk, hogy az ok fogalma aligha gondolható el az okozat fogalma nélkül, akár ahogyan a forma a kiterjedés nélkül.

Sőt Kant céloz is arra, hogy a keresett szintetikus összefüggés bizonyos fogalmak között fennálló szükségszerű viszony. („[A]z ok fogalma, jóllehet nem foglaltatik benne, mégis hozzá tartozik [értsd: minden eseményhez], mi több szükségszerűen[...]”.)

A különbség abban rejlik, hogy Kant a *fogalmi tartalmazást* a definíció módjára képzelel el. Az „agglegény” fogalma annyi és csak annyi, hogy „nőtlen”+”férfi”. Fontos az is, hogy az alkotóelem-fogalmakat már előzetesen valamennyire értjük. Kant bizonyára Locke ideafelfogásának hatása alatt áll ebben a kérdésben. A brit empirizmus nagymestere szerint ugyanis az egyszerű ideákat a tapasztalatból közvetlenül nyerjük, és ezekből épülnek fel összetett ideáink (mint ahogyan a legókockából nagyobb egységek). Az összetett ideák alkotóelemekként tartalmazzák az egyszerűeket, fogalomrendszerünk ilyen értelemben egy hierarchikus struktúrát alkot (minden tárgyról szóló megismerésünk ilyen összetételekből áll: a „cukor” fogalma az „édes”, „fehér”, „kristályos”, „anyag” stb. fogalmakból).

Az ok-okozati kapcsolatról szóló metafizikai ítéletek igazolása azonban Kant szerint nem oldható meg egyik sémával sem. Az okok és az okozatok mint események, különböző érzéki szemléletek (két külön legókocka). Amennyiben egymás mellé helyezzük őket és azt állítjuk, hogy az egyik a másik oka, annyiban empirikus ítéletet alkottunk, amely szükségszerű sosem lesz.

Csakhogy Kant szerint intuitív meggyőződésünk, hogy „minden eseménynek oka van” – ennek a szükségszerűségével kell elszámolnunk.

Az a priori szintetikus ítéletek lehetőségét tehát úgymond fel kell tételeznünk, mert a másik két út – a pusztá fogalmi bennefoglalás és a tapasztalat nem tudja megalapozni ezeket a szükségszerű tételeket.

Ebben a fejezetben Kant még nem adja meg a részletes választ. Az a priori szintézisnek végül két lényegi segédeszköze lesz: a személet tiszta formái (a transzcendentális esztétikában) és a tiszta értelmi fogalmak (a transzcendentális logikában). Mindezek nem mások, mint az érzékelésünk és értelmünk működési mechanizmusai. Erről a működésről és az „appercepció szintetikus egysége” által létrehozott szintézisről, azaz a különálló szemléletek összekapcsolásáról Kant itt még nem akar szót ejteni.

V. Az ész minden elméleti tudománya tartalmaz szintetikus a priori ítéleteket mint elveket

„(1)Valamennyi matematikai ítélet szintetikus”

Kant e helyütt mind Leibnizcel, mind az empiristákkal vitatkozik, akik szerint a matematikai igazságok analitikusak. Mindannyian abból kiindulva, hogy a matematikai igazságok megismeréséhez elegendő csak az ideákat – Kant szóhasználatával a fogalmakat – szemügyre vennünk, arra következtettek, hogy ezek a kanti értelemben analitikus ítéletek.

Kant radikálisan máshogy látja a számfogalmak megragadását. Szerinte „pusztán azáltal, hogy elgondolom a 7 és az 5 egyesítését, még egyáltalán nem gondoltam el a 12 fogalmát”.

Kant érve szempontjából fontos, hogy elsősorban ismét a fogalmak locke-i eredetéből indul ki. Locke szerint a számok összeadása szintén az egymás mellé helyezés logikájára épül: „ha pedig tizenkét egységet egymás mellé állítunk, akkor a tucat összetett ideájára teszünk szer”¹⁰ Kant pont azt kritizálja, hogy önmagában egy ilyen *egymás mellé helyezés* elegendő lenne. Az elme valamilyen sajátos művelete mindenképpen szükséges hozzá.

Ugyanez érvényes a geometriai tételek esetén. Az egyenes és a pont fogalmi Kant szerint függetlenek a távolság fogalmától. Ezért aztán hiába próbálnánk csak csupán eme két fogalom tartalmára alapozni ama tétel igazságát, mely szerint „két pont között a legrövidebb vonal az egyenes”.

„Túl kell lépnem e fogalmakon, a kettő valamelyikének megfelelő szemléletet kell segítségül hívnom, például az öt ujjamat[...]” – a szemlélet az érzékiséghez tartozik, a tapasztalathoz, azt jelentené ez, hogy Kant szerint a matematikai ítéletek empirikusak?

Ez a lehetőség is ki van zárva, hiszen a tapasztalat nem szolgálhat szükségszerű igazságokkal.

A megoldás az lesz, hogy létezik a szemléletnek úgynevezett *tiszta formája* is, ami maga mentes minden valódi tapasztalattól. A szemlélet tiszta formája a megismerőképeségünkre jellemző sajátosság. A tapasztalati világot csak térben és időben elrendeztettként tudjuk tapasztalni, ilyen módon működik a

¹⁰ Locke 2003, 220. o.

megismerőképességünk. Ez viszont – legalábbis a mi perspektívánkból nézve – eleve adott, állandó. Emiatt nem is vagyunk képesek másként szemlélni a világot – tehát szükségszerű.

„(2) A természettudomány (physica) magában foglal szintetikus a priori ítéleteket mint princípiumokat”

Kant azt állítja, hogy az empirikus természettudományok is tartalmaznak bizonyos ilyen *a priori* szintetikus legvégső elveket, amelyek nélkül nem boldogulhatnának. Ilyen Kant szerint az anyag vagy az impulzusmegmaradás törvénye is.

Ezeket a mai fizika biztosan nem fogadná el, bármit is értett a Kant korabeli fizika anyagon. Az Einstein-féle speciális relativitáselmélet például valami olyasmit állít, hogy a tömeg és energia egymásba alakítható. Kant szerint lényegében ez elgondolhatatlan.

Természetesen nem arról van szó, hogy ezen alapelvekből dedukálható (levezethető) lenne az egész fizika, az empirikus kísérletekből azonban már szükségszerű tételek nem állnak elő, csupán jól megerősített igazságú kontingensen (esetlegesen) igaz tételek.

„(3) A metafizikában [...]”

A metafizika mindig is a dolgokról a legnagyobb általánosságban szóló tapasztalattól független ismereteket jelentett. Ezeket az állításokat továbbá elsősorban olyan érveléssel igyekeztek alátámasztani, hogy egyáltalán mi gondolható el.

Ide tartozik például az okságról szóló „minden eseménynek oka van” tétel.

Ennek azonban van egy érdekes leágazása, amely *Tiszta ész kritikájának* dialektikai részében fog nagy jelentőségre szert tenni: ezekből az *a priori* szintetikus tételekből kiindulva a megismerőképesség olyan kérdések megválaszolására tör, mint, hogy van-e a világnak kezdete. Ezek az érvelések azonban rendre problematikusak lesznek.

VI. A tiszta ész általános feladata

5. bekezdés

„a metafizika, ha nem is mint tudomány, legalább mint természetes hajlam [...] valóságosan létezik.”

Hume Kant szerint gyakorlatilag felszámolta a metafizikát, hiábavaló okoskodásnak minősítve azt. Ám még ha a metafizika üres spekuláció is Kant szerint akkor is magyarázatot kell adnunk arra, hogy miért egyetemes hajlama az emberiségnek a világ keletkezésével, a lélek hallhatatlanságával stb. kapcsolatos elmélkedés.

6. bekezdés

Természetesen arra is választ kell találni, hogy van-e tárgya a metafizikai ítéleteinknek: „lehetőséget kell találnunk rá, hogy megbizonyosodjunk afelől, ismerjük-e vagy nem ismerjük a tárgyait, azaz bizonyossággal döntenünk a

metafizikai kérdések tárgyairól, vagy arról, hogy képes-e az ész bármiféle ítéletet alkotni velük kapcsolatosan [...]”.

A kérdés tehát, hogy a metafizikai viták esetén lehetséges-e valamiféle eredményt elérni. Kant válasza az lesz, hogy nem, az ész nem fogja tudni megválaszolni ezeket a kérdéseket. Abban viszont a Kant interpretációk eltérnek, hogy ez azt is jelenti-e, hogy nincs is válasz a kérdésre, avagy van válasz, csak soha nem ismerhetjük meg az ész révén. Például a világ tér és időbeli végtelenségének kérdésében könnyebben elképzelhető a szkeptikus olvasat, Isten létezése azonban Kant szerint legalábbis morálisan megindokolható.

A dogmatikus metafizikák éppen egy ilyen jellegű „lehetséges-e” kérdést mulasztottak el megválaszolni. Ennek hiányában felülvizsgálatlanul, „kritikátlanul” bocsátkoztak metafizikai elméletek megalkotásába. Kant későbbi eredményei szerint azonban ez a vállalkozás hiábavaló. Kant ugyan elfogadja, hogy megismerőképességünk igaznak tekint bizonyos alapvető metafizikai elveket, mint például a „minden eseménynek oka van” tételt, ám ezekből nem lehet levezetni válaszokat, olyan kérdésekre mint a világ időbeli végtelensége, végeessége.

Ezen elvek ugyanis éppen csak arra valók, hogy megteremtsék a tapasztalat egységét, rendjét. Például az oksági elv következménye, hogy a világot nem tudjuk máshogy elgondolni, csak mint ok-okozati rendbe szerveződő világot (csodák vagy eleve lehetetlenek, vagy legalábbis felfoghatatlanok).

7. bekezdés

„[...] az ész kritikátlan, dogmatikus használatából megalapozatlan állítások következnek, melyekkel ugyanilyen látszatállításokat lehet szembeállítani, és így *szkepticizmushoz* jutunk.”

Kantnál gyakori, hogy két szélsőségnek állítja be a dogmatikus filozófiát, amely túllépi a lehetséges megismerés határait és a szkepticizmust, amely végső soron visszavon minden metafizikai ítéletet. Kant ilyenkor szinte mindig Hume filozófiájára gondol.

Kant a saját filozófiáját azért látja középútnak, mert egyfelől megőrzi a metafizikát, mint néhány szintetikus *a priori* alapelv tudományát, de ezekből nem von le további következtetéseket.

VII. A tiszta ész kritikájának nevezett külön tudomány ideája és felosztása

1. bekezdés

„Mindebből most már egy sajátos tudomány ideája adódik; e tudományt a tiszta ész kritikájának nevezhetjük.” – a bekezdés egy későbbi szakaszában Kant meg is magyarázza, hogy azért áll a „kritika” kifejezés ennek a tudománynak a nevében, mert csak negatív hasznot hajt. Csak a tévedésektől való megszabadítást szolgálja: a tiszta ész sajnálatos módon nem nyújt ismereteket. A megismerés néhány alapvető elve evidens számunkra, mivel ezek nélkül semmit el nem gondolhatnánk. Ellenben ezeknek az elveknek a segítségével nem spekulálhatunk ki *a priori* semmit a világról.

A *transzcendentális* kifejezés a kanti filozófia egyik kulcsszava. Kant meghatározásában: „[t]ranszcendentálisnak nevezek minden olyan ismeretet, mely nem magukkal a tárgyakkal foglalatoskodik, hanem a tárgyakra irányuló megismerésünk módjával...” – azaz a transzcendentális ismeretek valójában a megismerőképességünkről szólnak.

A megismerőképességről szóló kanti tan pedig végső soron nem más, mit egy elmélet arról, hogy nyers érzéki benyomások hogyan adódhatnak a megismerésünk számára (térben és időben vö. Transzcendentális esztétika), és hogy hogyan alkot a megismerőképesség ítéleteket ezekből (Vö. Transzcendentális analitika).

A megismerőképességnek *mindig* bizonyos elvek szerint kell működnie. Éppen ezért az ezen működésmódoknak megfelelő elvek szükségszerű ítéletek lesznek. Például: a világot (illetve a számunkra adódó világot, a jelenségeket) mindenképpen mint ok-okozati rendbe szerveződő egészt fogjuk fel, emiatt szükségszerű a tétel: „minden eseménynek oka van.”

A hasonló csengésű *transzcendens* kifejezés ezzel egészen ellenkező értelmű. Kant transzcendens ismeretnek nevezi, az az azzal az igénnyel fellépő ismereteket, amelyek túlmennek a lehetséges tapasztalat határain. Ám az egész Tiszta ész kritikája épp azt igyekszik bizonyítani, hogy ilyen ismeretek nem lehetségesek.

Bibliográfia

Huoranszki Ferenc 2001, *Modern metafizika*. Osiris kiadó, Budapest
<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/modern-metafizika/adatok.html>

Locke, John 2003, *Értekezés az emberi értelemről*. (Ford.: Vassányi Miklós, Csordás Dávid), Osiris kiadó, Budapest

Kant, Immanuel 2004, *A tiszta ész kritikája*. (Ford. Kis János), Atlantisz kiadó, Budapest